

Buda Attila

ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár

ORCID:0000-0002-4183-500X

Madár – szavakból

Poe A holló című verse Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád szerint

Az alcímben említett költemény 1845. január 25-én jelent meg először egy New York-i napilapban (*The Evening Mirror*), amelynek a szerző 1844 októbere és 1845 februárja között munkatársa volt. A 18 strófás vers egyfelől jelentős állomás lett Poe pályáján, másfelől a napilap nevét ez a közlemény örökítette meg az Államok sajtótörténetében. A szerző 36 éves volt ekkor, pályája még öt évig tartott. A keletkezés körülményeiről egy évvel később esszét közölt (*The Philosophy of Composition*), amelyből kiderül, hogy *A holló* tartalmi–nyelvi vonatkozásokban nagyfokú tudatossággal készült. Például Poe, mivel verse központi szereplőjének olyan madarat szeretett volna, amely képes utánozni az emberi beszédet, először egy papagájra gondolt. Írás közben azonban rájött, hogy a színes, inkább vidám, mint komor madár nem felel meg tervezett céljának. Ekkor fordult figyelme a hollóra, amely gyászos látványával, szimbolikus jelentésével, avval, hogy a közhiedelem szereti az akasztófák környékén látni, amint éppen kivájjja a kivégzettek szemét, sokkal jobban megfelelt elképzelésének. Más kérdés, hogy ez a hiedelem hasonló azokhoz, amelyek az álnok kígyóról, a ravasz rókáról, a szemtelen légyről, az álnok macskáról vagy a vérszomjas farkasról szólnak. Ezek oka, hogy az ember hajlamos a másban – magában persze nem – látott, negatív tulajdonsággal felruházni az állatokat, s egyfelől evvel a kivetítéssel megkerülheti a saját magával való szembenézést, másfelől, megfelelő bűnbakra találva, a tulajdonságátruházás megokolhatja és fel is menti az állatokkal szemben gyakorolt erőszakot. Miután Poe megtalálta verse igazi főszereplőjét, előtérbe kerültek a poétikai körülmények, például a madár fekete tollát kontrasztba állította a Pallasz Athéné mellszobor fehér márványával, a refrént – Nevermore – rímeltette a női névvel – Lenore –, és a sugallni kívánt, általános, mélabús atmoszférát mély hangrendű szavakkal igyekezett elérni. Legalábbis ezt írta esszéjében.

A vers kísérteties hangulatú, *A Morgue utcai kettős gyilkosság*, *A fekete macska*, *Az aranybogar* és egyéb Poe-novellák világát idézi. Kimond, de inkább érzékeltet és sejtet. Rokon *Lee Annácska* (*Annabel Lee*) című versével, alap gondolatuk is hasonlít: „sem az angyalok a felhők felett, / sem az ördögök tenger fenekén / nem tehetik, hogy szívtől a szív, / elváljunk, ő meg én” (Babits Mihály fordítása). Azonban míg e versben csupán a veszteség, a hiány és a múlhatatlan érzés él, *A holló* magába foglalja a vers beszélőjének érzelmi zaklatottságát is, amelynek stimulálója és egyben megszemélyesítője a fekete madár.

*A holló*nak több magyar fordítása van, közülük Babitsé, Kosztolányié és Tóth Árpádé a legismertebb. Mindegyikük természetesen a maga olvasatát, a saját nyelvét működteti, s a három átültetés legkézenfekvőbb vizsgálatát a forrásnyelv–célnyelv megfelelés felderítése adhatja. Ezt azonban ki lehet egészíteni a három változatban megmutakozó állatkép vizsgálatával.

A szerkezet egyik érdekessége, hogy a címszereplő csak a hetedik versszakban jelenik meg, az előtte olvasható strófák a vers beszélőjének egyre feszültebb lelkiállapotát adják vissza. Ennek következménye – bár egy szépirodalmi alkotás nem biológiai szakmunka –, hogy a központi szerepet betöltő állat testi jegyei milyen kevés említést kapnak. Pontosabban nem az alaktani (csőr, láb, méret stb.), hanem a kapcsolati–ideológiai jegyek (szem, toll, viselkedés) a kiemeltek. A legszembetűnőbb látványt, a fekete színű tollakat (*ebony bird*) persze mindhárom fordító visszaadta, tartalmilag helyesen, de a két nyelv szerkezetének különbsége s a formai követelmények miatt kicsit bővebben. Babits: „fursza ében tolla”, Kosztolányi: „ében-tollal talpig feketében”, illetve később némileg tautologikusan: „az ében Holló ott ül feketében”, Tóth Árpád pedig: „ében méltóságú tollmezében”. A toll hiányosságát (*though the crest be shorn and*

shaven) azonban Babits nem említette, Kosztolányinál: „alig van rajtad toll”, Tóth Árpád szavaival: „meg vagy te nyesve”. De a legérdekesebb, hogy a holló jellemzésére használható központi tulajdonságjegyet, a hangját (*meant in croaking*) csak Tóth Árpád említi: „Mért károgya”. Nem így a szemét (*fiery eyes*), ami mindhármuk számára fontos. Babits a kifejezést ezekkel a szavakkal adta vissza: „a két fém-élü szem”, Kosztolányi szerint: „mért néz e két csodaszem, / Mért mered rám e két sanda, kúsza, kósza csodaszem,” Tóth Árpád pedig így közvetítette: „a madár szeme izzott”. A vers befejezésében a kísértetiesség a testi jegyekben is megjelenik. Az eredeti sor (*And his eyes have all the seeming of a demon's that is dreaming*) Babits tolmácsolásában: „Álmodó rémhez hasonló szemmel ül a szörnyü Holló”, Kosztolányi előbb a szobron ülő „két tompa szem”-et látta meg, majd így folytatja: „Úgy ül mint egy omladék, mélyen alvó éji démon,” s a sort Tóth Árpád ezekkel a szavakkal adta vissza: „Szörnyü szemmel ül a Holló, alvó démonhoz hasonló”.

A párhuzamos olvasás a holló személyiségjegyeire figyelve haladhat tovább. A madár belépője igazán hatásos (*In there stepped a stately Raven of the saintly days of yore; / Not the least obeisance made he; not a minute stopped or stayed he; / But, with mien of lord or lady*). Babits változata: „Egy nagy őskort-látott Holló szállt be rajta peckesen”, Kosztolányi: „árnnal méltóságosan beszárnyal / [...] egy vén holló peckesen”, míg Tóth Árpádé: „garral, hetyke-bátarán / Roppant Holló léptetett be,” Itt a „roppant” [nagy] lehet a méret jelzője, de inkább a rejtelmes hangulat, helyzet következménye. A holló viselkedése hallatlanul öntudatos. Babits átültetésében: „Rám se biccent, meg se hökkent, csak jött, mint egy idecsöppent / Úr vagy hölgy”, Tóth Árpád szerint: „rám nem is biccentve orrot, meg sem állt és fennen hordott / Csórral ladyt s büszke lordot mímelt s mint kit helye vár”. Kosztolányi sokkal szabadabban bánt az eredetivel, a harmadik és negyedik sort nem fordítja, pontosabban csak értelmi átalakítással és áthelyezéssel. Amíg tehát a testi jegyek meglehetősen hiányosak, a viselkedés kellő differenciáltsággal mutatja a holló jellemét. Igaz, hogy az egyik magyar szövegben kis eltérés látható, mivel Tóth Árpád szerint ez a biztonság csak „mímelt”, azaz együtt van jelen önmaga túlértékelésével. Mindenesetre ennek a magabiztosságnak a következménye, hogy a narrátor szobájában a holló azonnal megtalálja a helyét (*Perched upon a bust of Pallas just above my chamber door* –). Babits és Tóth Árpád ezt a helyet meg is nevezi, bár Babits kis kétértelműséggel: „ajtómra röppent s megtelepült odafenn”, Tóth Árpád pontosabban: „Ajtóm felett”. A babitsi változat esetében az nem egyértelmű, hogy vajon az ajtón, vagy a fölötte lévő szobron telepedett-e le. De a helytalálás utáni mozzanat már mindhármuk változatában szerepel. Babits egyértelműsít: „Ott egy vén Pallas-szobor volt, a madár megült ezen, / Ült, csak ült”, Kosztolányi: „S mintha mi se volna ebben, a vihar nál sebesebben / A szobám szobrára lebben s úgy ül ott, mint a lesen, / Pallas szobrán mozdulatlan ül, csak ül, mint a lesen:”, Tóth Árpád: „Pallasz szobrán megült, mint kit helye vár – / Ült, nem is mocsanva már”. A holló eltökéltsége fenyegető komolyságban (*By the grave and stern decorum of the countenance it wore*) ölt testet, ennek erejét azonban mindhárman tompítják. Babits szavai szerint a madár „morc méltósággal ült nagy ünnepélyesen”, Kosztolányi így látta: „Gögösen guggolt a szobron”, Tóth Árpád pedig még szűkszavúbban: „guggolt zordon”. De amíg a Kosztolányi és Tóth Árpád által használt szavak, a „gögösen”, „zordon” konnotációja egyértelműen negatív, addig a babitsi „morc(os)”, és különösen a „méltósággal”, valamint az „ünnepélyesen” pozitív hangulatot hordoznak: kedveskedést, méltóságot. A Kosztolányi és Tóth Árpád által megszólaltatott hangulatban folytatódnak az eredeti (*Ghastly grim and ancient Raven*) magyar változatai, immár Babits által is megerősítve: „zord kóborló”, s Kosztolányi által fokozva: „fergeteg-vert csúnya Holló”. Tóth Árpád elválasztotta a szavak által sugallt ártó szándékot a magányos jellemtől: „nem vagy te beste, / Zord holló vagy,” Vagyis nem bitang, nem gyalázatos, csupán barátságtalan. És mindhárom fordítás a tapasztalt érzéketlenségben a holló egzisztenciális körülményeit sejteti, így fejezve be ezt a gondolatot (*wandering from the Nightly shore* –). Babits: „Éji partok küldte Holló”, Kosztolányi: „Bús heroldhoz vagy hasonló”, Tóth Árpád: „ős nemes te, éji part küld, vad határ”.

Az alak, majd a személyiségjegyek után a viselkedés, elsősorban a holló beszéde kerül előtérbe (*Though its answer little meaning – little relevancy bore*), mintha ember volna. Babits jobban ragaszkodva az eredeti szavaihoz: „válaszolt szavamra – bárha nem is túl értelmesen”, Kosztolányi a rá jellemző újrairással: „hogyan jár a nyelve és folyékonyan, perelve, / Annyi szent, hogy locskaszájú – nem beszél értelmesen”, Tóth Árpád ugyancsak a magyar nyelvnek az angolhoz képest más lehetőségeivel: „Ámultam, hogy ferde csőrén ilyen tártan, ilyen pőrén / Kél a hang,

okos, komoly szó alig volt a szava bár,” Mindhárman érzékeltetik a forrásszöveg alapállását, azaz a holló egyetlen szavának (*nevermore*) lefokozását, bár az éppen a narrátor gondolatait, kételyeit adja vissza, amit a strófák végén az ismétlés egyre jobban erősít. De a versnek ezen a pontján a kevés értelem, a kis jelentőség a vers beszélőjének önszuggeszciója, elterelés, hogy ne kelljen szembenéznie ezzel a szóval és főleg avval, ami mögötte van. Ezt a háritást szolgálja a (nőiesen) gyors beszéd említése, a locskaszájúság, az okos, komoly szó hiánya. Persze a jelzőt Kosztolányi mondja, nem Poe. Emiatt olvasható a két, ellentétes stílusértékű szó is ebben a kifejezésben: „e bátor csúnyatorku prédikátor”. A főnév feltehetően a belső rímkényszer – „bátor”, „prédikátor” – következménye, ugyanis a vers egyetlen részlete sem hozható kapcsolatba semmiféle egyházi vonatkozással. És hogy a holló megérdemli-e a prédikátor jelzőjét, még csak nem is ízlés, hanem előzetes ítélet kérdése. Az eltérítés azonban nem ér célt, a madár monoton, de nem értelem nélkül ismételt szava – és Lenora hiánya – a narrátor kísérője, örök valósága marad (*But the Raven, sitting lonely on the placid bust, spoke only / That one word,*). Mindhárom fordító átalakítja kicsit a gondolatot, Babits: „Másképp csőrét nem nyitotta s szárnyait sem mozdította”, Kosztolányi: „Mást se mond, csak ül meredten, meg se rezzen, meg se retten,” Tóth Árpád: „Nem nyílt más ígére ajka, nem rebhent a toll se rajta”. Változatos e gondolatkör három különböző zárása, amelyben a fordítók az eddig tapasztaltak alapján a Poe-sor elején álló „the Raven” főnévre egzakt magyar megnevezést keresnek – mást, mint a már előfordultakat. Babits megoldása: „bölc madár”, Kosztolányi: „Bamba szajkó”, Tóth Árpád: „Átkos, ős, vad, furcsa Hollóm”. Mindhárman belevetítik a maguk látomását és értelmezését a versről, sőt, Kosztolányi még a rendszertani kategórián is túllép, mivel a szajkó vagy más néven mátyásmadár bár a varjúfélék családjába tartozik, mint a holló is, de egészen másféle fazon, felépítését, életmódját, előfordulását illetően egyaránt.

A narrátor azonban nem csak kérdezi a madár nevét (*Tell me what thy lordly name*), nem csak leírja a külsejét, a fellépését, de meg is szólítja (*thing of evil! – prophet still, if bird or devil! –*). S ahogy, azzal, bár nem mondja ki, érzékelteti, hogy egyre inkább elfogadja a holló mondanivalójának ismétlődő egyhangúságát, világosodni kezd előtte a túlvilági üzenetet. Babits a „jós, madár vagy gonosz lélek!”, Kosztolányi az „angyal, vagy ördög”, Tóth Árpád pedig a „szörnyű látnok! ördög légy, madár vagy átok” szavak változatosságával továbbítja a lassú megértés, a vonakodó elfogadás feszültségét. A befejező versszak előtti három strófa a lélektanilag feszített vers egészen belül is exponált helyen áll. Közülük az első a földi enyhülés lehetőségét kérdezi (*Is there—is there balm in Gilead?*), a második az égi egyesülését (*It shall clasp a sainted maiden*), de a változatlan, s egyre komorabb refrénekre az utolsó előtti versszakban a narrátor indulatos elutasítása válaszol (*Take thy beak from out my heart,*). Mintegy utolsó próbálkozásként. Míg az egyre halkuló remény kérdéseit különbözőképpen olvashatjuk, Babits: „Van-e balzsam Gileádban?” / „Vár-e majd a szent Lenóra ölelése odafenn?”, Kosztolányi: „Nincs-e, nincs-e ír szivemre? nincs gyógyító moha sem?” / „Lát-e engem még a Kedves, aki most a mennybe repdes, // Hajlik-e még e szerelmes szívre régi kedvesem, // Hajlik-e még e szerelmes szívre égi kedvesem?” és Tóth Árpád megközelítésében: „Van... van balzsam Gileádban?” / „Mondd meg e gyászterhes órán: messze mennyben vár-e jó rám, / Angyal-néven szép Lenóráram, kit nem szennyez földi sár, // Átölel még szép Lenóráram, aki csupa fénysugár?”, addig a felindultság szavai szinte egyformák. Babits: „Tépd ki csőröd a szivemből”, Kosztolányi: „Tépd ki csőröd a szivemből”, Tóth Árpád: „Tépd ki csőröd a szivemből!”.

De ahogy Annabel Lee sem támad már fel sohasem, a holló sem tűnik el többé az életből (*And the Raven, never flitting, still is sitting, still is sitting / On the pallid bust of Pallas just above my chamber door;*). Babits: „a szárnya meg se lendül, és csak fent ül, és csak fent ül, / Fent ajtóm fölött a Pallas sápadt szobrán, csöndesen.”, Kosztolányi: „a Holló meg se moccan, néz reám meredve hosszan, / A szoborról, a komorról tűz reám két tompa szem. / Úgy ül mint egy omladék, mélyen alvó éji démon,” Tóth Árpád: „szárnyán többé toll se lendül, és csak fent ül, egyre fent ül”. Az élő magányos életét már csak a halottban látja viszont, már csak a halott halálát éli, nem kíséri eztán más csak a személyes veszteség, a megoszthatatlan látomás és a közvetítő madár.

Poe versének szinte áttekinthetetlen recepciója és igen gazdag képi újrafogalmazása van, utóbbiak követik is a szöveget, de ki is bővítik az értelmezést: Gustave Doré, Édouard Manet és mások, hosszú az illusztrátorok sora. De vannak kerülőutak is. 1930-ban állították ki

Chicagóban Grant Wood *American Gothic* című festményét, amely az USA festészetének Európába is eljutó, ikonikus darabjává vált. A képen egy közép totálban ábrázolt nő és férfi látható, háttérükben kétszintes, gótikus stílusú házikóval. A farmer kezében a mezőgazdasági munkára utaló vasvilla van, s mindkét alak arckifejezése erős érzelmi hatást mutat. A kérdés csak az, hogy milyent, mire vonatkozót, ez lett a későbbi, változó értelmezések egyik központi kérdése. A tárgyalt vers szempontjából inkább az érdekesebb, hogy a festmény napjainkban az online térből ismerős mém-fogalom igen hatásos közösségi példatárát hozta létre, imitált és átalakított képeket, a két alak helyébe politikusokat (!), televíziós sorozatok hőseit, állatokat és más figurákat helyettesítve, igen kreatív, sokszor ötletes módon, ironikus vagy átíró, tartalom-bővítő hangnemben. Ezekből hárommal érdemes szembesülni. Az első az eredeti, 1930-as festmény. A második ennek módosított, egy dolmányos varjút és egy hollót ábrázoló továbbgondolása, amely így finoman megerősíti a nemi hierarchiát is. Végül a harmadik a két, egymással kibékíthetetlen házi kedvenc, a női–férfi dualizmus konvencionális visszaadása, amely azonban a szépséggel, a kedvességgel, az ötletességgel ad igazi vizuális élményt – meg a nemi szerepek ellentétezésével. Poe, a három fordító, Wood: ők teszik emlékezetessé a napot, amelynek megörökítésére ez a szám született.

